

Prens Sabahattin ve Âdem-i Merkeziyet Kavramı¹

Kıta Avrupası'nda yaşanan devrimlerin sonucunda toplumsal alanda köklü değişimler meydana gelmiştir. Sosyal bilimciler bu süreci yeni kavram ve terimlerle tanımlamaya çalışmışlardır. Aynı zamanda yeni bilimsel disiplinlerin ve fikirlerin öncüsü olmuşlardır. John Locke'un temelini attığı liberalizm düşüncesi de bu sürecin bir parçası olarak doğmuştur ve küresel olarak diğer ülkelerdeki sosyal bilimcileri etkilemiştir. Fransa'da Le Play öncülüğünde ortaya çıkan science sociale da bu gelişmelere bir örnektir. Nitekim Le Play okulunun Türk sosyolojisine etkisi Prens Sabahattin ile gerçekleşmiştir. Aynı zamanda liberalizm düşüncesinin de Türk sosyolojisinde etkili öncü ismi yine Prens Sabahattin olmuştur. Prens Sabahattin, Kıta Avrupası'nda edindiği bilimsel kazanımları İmparatorluğun kurtarılması için bir vesile yapmak istemiştir.

Prens Sabahattin'in düşünceleri aynı zamanda din sosyolojisi disiplininin de ilgisini çekmiştir. Din sosyolojisi de bu süreçlerin bir sonucu ve sistematik bir disiplin olarak karşımıza çıkmıştır. Din sosyolojisi, 19. yüzyıldan sonra sistematikleşmiş, pozitivist ve evrimci bilim anlayışı çerçevesinde ilkel, evrensel dinlerin sabitelerini ve özelliklerini konu edinen bir bilim dalıdır. Yani dinin toplumsal boyutunu, sosyal gerçeklik olarak ele alıp sosyolojinin yöntem ve tekniklerinden yararlanmıştır. Bu anlamda din sosyolojisi, toplumsal alanda var olan siyasal, ekonomik, kültürel, geleneksel vb. alanları, din kurumu ile sosyoloji arasında bağlantı kurarak ele almıştır (Bayyığıt, 2014, 5).

Din sosyolojisi bağlamında oluşturulan bu çalışmada Prens Sabahattin'in fikirleri işlenmiştir. Prens Sabahattin, bireyleri Teşebbüs-i Şahsi ilkesi bağlamında özgür ve siyasal varlıklar olarak tasavvur etmiştir. Bu çerçevede Prens Sabahattin, liberalizmin önem verdiği bireyi ve bireyin özgürlüğünü önemli görmektedir. Nitekim bütün bireyler siyasal düşünür olarak ifade edilmektedir. Bireyler kendi fikirlerinden bahsettiklerinde; anlamını bilsinler veya bilmesinler, siyasal görüşlere ve kavramlara başvurmaktadırlar. Özellikle hak, hukuk, özgürlük, adalet, gibi temel terimleri günlük dilin bir parçası olarak görülmektedir. İşte tam bu esnada, fikir akımları ortaya çıkar ve bu fikir akımları kendi kelimelerini üretmeye başlar. Örneğin 'özgürlük nedir?' sorusuna, bir liberal ile bir komünist farklı cevaplar verecektir. Yani kelimeye yüklenen anlam her bir fikir akımı için farklılık içerecektir (Heywood, 2015, 19).

¹ Dr. Yusuf Yarıoğlu, Millî Eğitim Bakanlığı | yusufyaralioglu@gmail.com | 0000-0003-0966-5925

Bu anlamda liberalizm akımı kendi sisteminde kavramlar üretmiş ve toplumsal kurumlara anlamlar yüklemiştir. Bu düşüncenin temel kavramları; özgürlük, mülkiyet hakkı, eşitlik hakkı, basın özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, düşünce ve fikir özgürlüğü, hükümet hakkı, bireyciliktir (Faguet, 2018, 11). Liberalizm, insanı ilgilendiren sosyal ve beşerî bilgi ve kültür birikiminin ağırlıklı bölümünü kapsayan şemsiye bir kavram olarak ifade edilmektedir (Yayla, 2014, 139). Liberal düşünce geleneğinin kökleri bilindiği üzere İngiltere’de 1215 tarihli Magna Carta’ya kadar dayanan, hatta Antik Yunan dönemine değin götürülebilen bir kavram olarak değerlendirilir. Ancak bu görüşün mucidi J. Locke’tur. Liberalizm akımının 18. ve 19. yy. ’da olgunlaştığı ve geliştiği tasavvur edilmektedir (2014, 139).

Kıta Avrupası’nda oluşan bu fikir hareketleri elbette birçok kişiyi, bilim adamını ve sosyal bilimciyi etkilemiştir. Aynı şekilde Türkiye’de sosyolojinin ve siyasetin önemli karakterlerinin ve sembollerinin de etkilendiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye’de liberalizm veya “âdem-i merkeziyet” kavramının savunucusu olarak akla ilk gelen kişi hem bir sosyolog hem bir siyaset bilimci olan Prens Sabahattin’dir. Araştırma, Türkiye’de liberalizm akımıyla ilişkisinde âdem-i merkeziyet ilkesini Prens Sabahattin özelinde konu edinecektir. Bu anlamda çalışmaya Prens Sabahattin’in sosyo-biyografisi ve düşüncelerinin gelişim süreci ele alınarak başlanacak, Liberalizm’in ve âdem-i merkeziyet ilkesinin temel özellikleri açıklandıktan sonra Prens Sabahattin’in bu fikir akımına bağlı olarak ürettiği bilgileri ve din sosyolojisi bağlamında bu bağlantıların tahlili ele alınarak çalışma nihayete erdirilecektir. Çalışma, nitel yöntemin tarihsel dokümantasyon tekniği ile oluşturulmuştur.

Prens Sabahattin’in Sosyo-Biyografisi

Mehmet Sabahattin Bey hanedan üyesi olduğundan dolayı özellikle Avrupa’da bulunduğu dönemlerde Prens lakabıyla anılmış ve hakkında yapılan sosyolojik, siyasal, ekonomik vb. çalışmalar bu lakabı üzerinde yoğunlaşmıştır. Babası Damat Mahmut Celaleddin Paşa, annesi ise 2. Abdülhamid’in kız kardeşi Seniha Sultan olarak bilinmektedir. Kardeşi Ahmet Lütfullah ile beraber dönemin önde gelen bilim adamlarından dersler alan Sabahattin Bey, Batılı bilim adamlarından almış olduğu bu eğitimlerden dolayı doğa bilimlerine oldukça ilgi duymuştur. Bu konuda derinleşmek için Fransızca dilini ana dili gibi öğrenmiştir. Henüz 20’li yaşlardayken, Lamartine’den Joely’i Türkçe’ye tercüme ettiği ve İbn-i Haldun’un Arapça metinlerinden tercümeler yaptığı bilinmektedir (Ateş, 2016, 1).

Prens Sabahattin’in hayatı incelenirken iki döneme ayırmak gerekmektedir. Özellikle birinci dönem (1878-1899), doğumu ile beraber

Avrupa bölgesine kaçışına kadar olan süreçtir. Gençlik ve çocukluk dönemi olarak karşımıza çıkan bu zaman aralığında, vaktinin çoğu sarayda geçmiş ve piyano, Arapça, Fransızca ve Farsça dillerinde eğitim almıştır. Bu sürecin ardından Kıta Avrupası'nda geçirdiği süreç ise ikinci dönem olarak tasavvur edilmektedir. Bu dönemde siyasal, fikri, sosyolojik düşüncelerinin oluştuğu ifade edilmektedir (Koçak, 2019, 65). Osmanlı'nın kurtuluşuna dair fikirler ve makaleler yayınlamış ve Jön Türk hareketinin içerisinde yer almıştır. Bu süreçte bilimsel olarak elde ettiği liberalizm tecrübesi, Osmanlı Devleti'nde siyasal rejimin değiştirilmesine yönelik fikirlerini ön plana çıkarmıştır. Babası Mahmut Paşa'nın Paris elçiliği yapması ve Seniha Sultan'ın da yine Batı müziğine ilgi duyması ve kültürel anlamda gelişmiş bir düşünce yapısına sahip olması onun sosyal ve siyasal fikirlerinin oluşmasında etkili olmuştur (Koçak, 2019, 67).

Görüldüğü üzere Prens Sabahattin'in gençlik ve çocukluk dönemleri sarayda geçmiş ve yaşamının kalan kısmında ise Kıta Avrupası'na kaçmış, düşüncelerini burada inşa etmiştir. Bu anlamda Prens Sabahattin, Kıta Avrupası'ndaki sosyolojik ve siyasal bilgilerle fikir dünyasını oluşturmuştur. Bu fikirler neticesinde Osmanlı'nın kurtuluşu için liberalizm ve ademi merkeziyetin önemine dikkat çekmiş ve teorik alt yapıyı ise Le Play'in kurduğu sosyoloji okulundan etkilenecek oluşturmuştur. Bu anlamda Bayyigit'e göre Prens Sabahattin'in Türkiye için önemi, Le Play'in kurduğu sosyal ilim (science sociale) okulunun görüşlerini savunmuş olmasıdır. Ayrıca ikinci Meşrutiyet döneminde, Augusto Comte tarafından kurulan sosyoloji disiplini Türkiye'ye tanıtmış ve önderlerinden biri olmuştur (Bayyigit, 1986, 403). Ayrıca Prens Sabahattin, genel ve özel Din Sosyolojisi'ni ülkemize kazandıran yakın dönem sosyologlarından birisi olarak ifade edilmiştir. Prens Sabahattin, Fransa'ya ilk gittiğinde tanışıklık kurduğu Science Social grubuyla temas kurmuş ve Le Play ekolü bağlamında çalışmalar gerçekleştirmiştir. Aynı grup aracılığıyla, Teşebbüsü Şahsi ve Âdem-i merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur (Aytaç, 2018, 82). Cemiyetin yayınlarını ise 'Terakki' isimli dergide kaleme almıştır. Yani Prens Sabahattin, fikirlerini açıkladığı metinlerde, adem'i merkeziyet ilkesi bağlamında bireyselleşmenin önemine dikkat çekmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını önlemek amacıyla reçeteler oluşturmuştur. Fikirlerini, bireysel açıdan teşebbüs-i şahsi, yönetim alanında ise adem'i merkeziyet bağlamında ele almıştır. Bu düşünceleri ile Türk toplumunun ileri ve özgür bir toplumsal alana kavuşmasını hedeflemiştir. Ayrıca eğitim sisteminin, bireylerin cesaretli bir şekilde erkek- kadın, mezhep gibi

ayrımcılığa maruz kalmadan yetiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (P. Sabahattin, 1327, 106).

Yılmaz (2001) ise Prens Sabahattin'in siyasal kimliği üzerinde durmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden yapılanma sürecinde önemli bir yeri olduğuna işaret etmiştir. Ancak dikkat çeken nokta bugüne kadar yapılan çalışmalarda onun siyasal kimliğinin ön plana çıkarılmış olmasıdır (Yılmaz, 2001, 4). Bu nedenle Prens Sabahattin'in sosyolojik ve bilimsel yönünün geri planda kaldığı görülmüştür. Ancak Prens Sabahattin, Jön Türk hareketine katıldıktan sonra 1918 yılına kadar bilimsel ve siyasi faaliyetlerini yurt dışında sürdürmüş ve İttihat ve Terakki iktidarının düşüşünden sonra tekrar yurduna dönmüştür. Dikkat çekici olan bir diğer nokta ise onun Osmanlılık kavramına olan bağlılığının devam etmesi ve millî mücadeleye destek vermiş olmasıdır. Ancak hanedan üyelerinin ülke dışına çıkarılmasına yönelik yayınlanan kanun bağlamında yeniden yurt dışına çıkarılmış ve İsviçre'de yoksulluk içinde vefat etmiştir (Kılıç, 2010,3).

Son tahlilde Prens Sabahattin hem bir sosyolog hem bir siyaset bilimci olarak Kıta Avrupa'da edindiği liberal tecrübeleri Osmanlı'nın kurtuluşu için fikir ve düşünce sistemine dönüştürmüştür. Nitekim âdem-i merkeziyet kavramını önemsemesi yine liberal düşüncenin etkisinde olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca Prens Sabahattin'in amacı toplumsal yapının değiştirilmesidir. Ona göre bu değişim toplumcu bir yapıdan, bireyci bir yapıya doğru evrilmelidir. Son tahlilde, toplumsal alanın temelini oluşturan eğitim, yönetim, ekonomi gibi alanlarda yapılacak köklü değişimler ülkenin kurtulmasında önemli rol oynayabilir. Yani kamu yatırımlarının merkezi otorite ile değil, âdem-i merkezi bir yönetim sistemiyle idare edilmesi gerektiği ve aynı zamanda teşebbüs zihniyetine dayalı eğitim sistemiyle imparatorluğun ömrünün uzatılabileceği temel görüşleridir.

Etkilendiği Kişiler

Prens Sabahattin'in eleştirel ve Avrupa tarzı eğitim kurumlarında bulunmasına annesi Seniha Sultan'ın etki ettiği ifade edilebilir. Nitekim Seniha Sultan, zeki, kültürlü, sportmen kişiliğe sahip olan devrin söyleşi ve olaylarını da yakından takip eden bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Seniha Sultan'ın bu özelliklerinin Prens Sabahattin'in yaşayış, dünya görüşü ve edebi kişiliğine tesir ettiği ifade edilmektedir (Yılmaz, 2001, 9).

Ders aldığı ve etkilendiği kişiler, Kadıhanlı Emin, Hoca Hayrettin Efendi, Sadık Belig, Hüseyin Danış Bey, Öğretmen Fevzi ve İsmail Safa ifade edilirken musiki alanında Çaze Heke'den piyano dersi aldığı bilinmektedir (Hanioglu, 1985, 382). Hayatında en etkili figürlerden birisi olan babası Mahmut

Celaledin Paşa, çocuklarının yurt dışında okuması için çok yoğun çabalar yürütmüş ve bu hayallerinden hiç kimseye bahsetmemiştir. Prens Sabahattin'in hayatına bu denli etkide bulunan babasının bazı özelliklerine bakılınca, onun yetiştiği ortamın anlaşılması daha kolaylaşacaktır. Nitekim babası Mahmut Celaledin Paşa, 'Asaf' mahlasıyla şiirler yazan, vezir ve adliye nazırı görevlerinde bulunmuş bir bürokrat olarak karşımıza çıkmaktadır. 2. Abdülhamid dönemini baskıcı olarak niteleyen Mahmut Celaledin Paşa, 14 Aralık 1899'da oğulları ile birlikte yurt dışına kaçmıştır (Ateş, 2016, 3). Görüldüğü üzere Prens Sabahattin'in hayatında en etkili kişiler öncelikle aile fertleri ve ders aldığı kişiler olarak ön plana çıkmaktadır.

Ancak önem verdiği bu kişilere ek olarak kendi düşünce dünyasını inşa etmesine vesile olan Le Play de onun üzerinde oldukça etkili olmuştur. Korlaelçi, Fransa'da A. Comte'un ürettiği sosyolojik bilginin haricinde Le Play'in öncülük ettiği bir akımın varlığını vurgulamıştır. Le Play Okulu (Pierre Guilaume Frederic) tarafından kurulmuş 'Science Sociale'i (cemiyet ilmi) temel aldığı düşünce sistemini inşa etmiştir. 1830-1848 yılları arasında devlet tarafından madencilik üzerine anket çalışması yapması için görevlendirilmiş ve bu çalışmasını 1855 yılında tamamlayarak 'Avrupa İşçileri' başlıklı 5 ciltlik bir eser yayınlamıştır. Le Play yayınladığı eserinde, aile monografisi oluşturmuş ve aileyi sınıflandırarak bir sistem kurmayı hedeflemiştir. Aileyi, patriarkal (ataerkil) aile, kök aile, kararsız aile olarak üç kısma ayırarak sosyolojik inceleme ve tespitlerini yapmıştır (Korlaelçi, 38).

Ancak tüm bu bilgilere ek olarak dikkat çeken nokta, Le Play ekolünün ilk zamanlarında sosyoloji teriminin kullanılmamış olmasıdır. Le Play geleneğinin Comte taraftarlarına karşılık daha gelenekçi ve muhafazakâr kişilerden oluşması, Prens Sabahattin'in İmparatorluğun gelecek planlamasına yönelik fikirleriyle örtüşmektedir. Dolayısıyla Prens Sabahattin, mesleki içtimai olarak adlandırdığı Le Play'in kurmuş olduğu science sociale'i Türkiye'ye tatbik için devrin bütün devlet ve bilim adamları ile paylaşmıştır. Bu anlamda Le Play akımının veya okulunun Türkiye'deki ilk temsilcisi olarak ifade edilmektedir. Ayrıca Le Play Okulu'nun kuruluşu 1789 devriminin getirmiş olduğu sorun ve toplumsal krizler içinde gerçekleşmiştir. Le Play ise bu krizleri monografi yöntemi ve temel anlamda aile kurumuna dayandırarak çalışmalarında çözümlemeye çalışmıştır. Le Play Okulu'nun araştırmaları anket metoduna dayanırken, Prens Sabahattin yalnız olarak düşünce platformunda kalmış ve saha araştırmaları yapmamıştır. Ancak Prens'ten etkilenen Mehmet Ali Şevki Bey, çıkardığı 'Meslek-i içtimai' adlı mecmuayla bu alanda boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Ayrıca Prens'in bir başka izleyicisi konumunda bulunan Selahaddin

Demirkan 1940'larda 'Köye Doğru' dergisini çıkarmış, İstanbul Köy Bürosu Müdürlüğü sürecinde köylerde deneysel sosyoloji çalışmaları yapmıştır (Kaçmazoğlu, 1988, 14).

Prens Sabahattin ise etkilendiği ve temsilciliğini yaptığı Le Play Okulu'nun fikirleri bağlamında çalışmalar yapmıştır. Bu anlamda Türkiye'nin veya toplumsal yapısının çözülmesi ve yozlaşmasını ancak âdemi merkezîyet ilkesi ve şahsi teşebbüs ile monografi yönetimi kullanarak aşılabileceğini değerlendirmiştir (Sezer, 1989, 8).

Hakkında Yapılan Çalışmalar

Prens Sabahattin, Osmanlı hanedanına mensup olduğu için 'prens' lakabıyla anılmaya başlanmıştır. Bu anlamda hakkında yapılan çalışmalarda 'prens' lakabıyla ele alınmıştır. Bu nedenle çalışmamızda akademik literatür göz önünde bulundurularak Mehmed Sabahattin Bey yerine Prens Sabahattin ifadesi kullanılmıştır. Nitekim Prens Sabahattin, sosyoloji literatüründe Le Play Okulu'nun bir temsilcisi ve ayrıca tecrübi sosyolojik akımın öncüsü olarak kabul edilmiştir (Oktan, 2008, 477). Ancak bu özelliklerinin yanı sıra siyasi, iktisadi ve sosyal düşüncelerini bir bütün olarak incelemesi bakımından önemli bir sosyolog olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cumhuriyet dönemi sosyologlarından birisi olarak ön plana çıkan Prens Sabahattin hakkında birçok eser, tez, makale gibi akademik çalışmalar yapılmıştır. Nitekim Okan, 'Sosyologlarımız ve Tarihi Gerçekler Önünde Prens Sabahattin' başlıklı tezinde, Türkiye'de sosyologlara göre Prens Sabahattin'in sosyolojik yönü, Prens Sabahattin'in Le Play sosyolojisinin 100. yılında nasıl bir etki oluşturduğu ve son olarak 1899-1908 ve sonrası faaliyetleri hakkında sosyolojik tespitleri ele almıştır. Tezde, Prens Sabahattin'in siyasal ve sosyolojik tarafına odaklanmış ve onu farklı disiplinlerde değerlendiren akademisyenlerin çalışmalarına odaklanarak konu edinmiştir. (Okan, 1987, 1). Prens Sabahattin, siyasal alandan uzak bir duruş sergilemiş ancak düşüncelerinin siyasal alanı ilgilendiren konularla bütünleşmesi ile istemeden tartışmaların merkezinde kalmıştır. Prens Sabahattin'in Teşebbüs-i Şahsi ve adem-i merkezîyet kavramlarına yüklediği anlam ve sosyologların onun bu görüşlerinin Osmanlı toplumu için en isabetli kararları içerdiğine dair görüşler bu tartışmalarda yer almıştır (Okan, 1987, 81).

Diğer yandan Tanyol, 'İçtimai Monograsi Hazırlıkları Prens Sabahattin' başlıklı makalesinde, Science Sociale Okulu mensuplarını siyasetten uzak sosyologlar olarak ifade etmiştir. Ancak bu okulun fikirlerini Türkiye'ye taşıyan Prens Sabahattin'in, politikadan kendini soyutlayamadığını öne sürmüştür (Tanyol, 2023, 146). Yılmaz ise tezinde, Prens Sabahattin'i

Osmanlı'nın modernleşme süreciyle bağlantılı olarak ele almıştır. Prens Sabahattin, eğitim sorunu, sosyal hayatın bütün kurumlarının modernleşmeyle olan bağlantıları gibi meseleleri ele almış olması bakımından önemlidir. Batılılaşma çalışmaları içinde Osmanlı devlet bürokrasisi, eğitim kurumlarını bir araç olarak değil amaç olarak kullanmıştır. Bu bağlamda Prens Sabahattin döneminin aydın ve düşünürlerinden farklı olarak toplumsal alana sosyolojik ve bilimsel yöntemlerin uygulanmasıyla İmparatorluğunun aydınlığa çıkarılabileceği ifade etmiştir (Yılmaz, 2001, 66).

Diğer yandan Helvacı ise 'Prince Sabahattin (1878-1948) And His Place In Ottoman Intellectual Development' (Prens Sabahattin (1878-1948) ve Osmanlı Entelektüel Gelişimindeki Yeri) başlıklı tezinde, Prens Sabahattin'i liberal bir aydın olarak nitelendirmiş ve İngiliz sistemiyle yakından ilgilendiği ifade etmiştir. Prens Sabahattin, toplumsal alanda meydana gelen krizlere yönelik Le Play'den etkilenerek çözümler aramış ve 'mesleki içtimai' programıyla Osmanlı düşünürleri arasında ilk defa sistematik süreç ve kurumsal yapı tasavvur eden kişi olmuştur. En dikkat çekici yanı, Anglo Sakson geleneği ve yapısının üstünlüğünü savunması ve tecemmüi (komuniter), yerine infiradi (ferfiyetçi) toplum yapısının Osmanlı'nın kurtuluşu için önemli olduğunu değerlendirmesi olmuştur (Helvacı, 2007, 1).

Ergenekan Arslan ise 'Liberal Opposition In Turkish Political Life In The Late Ottoman Empire And The Role Of Prince Sabahattin' (Geç Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk Siyasi Yaşamında Liberal Muhalefet ve Prens Sabahattin'in Rolü) başlıklı tezinde, Prens Sabahattin'in akademik ve siyasal gelişiminin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde genç Türk hareketlerinden birine mensup olarak değerlendirmiştir. Jön Türklerin öncüsü kabul edilen Prens Sabahattin sürekli olarak 'İmparatorluğu nasıl kurtarabiliriz?' sorusunu sorarak liberal ve sosyolojik önerilerini eserlerinde ve girişimlerinde ifade etmiştir (Ergenekan Arslan, 2014, 1).

Ateş ise Prens Sabahattin'i tezinde çağının önünde bir düşünür ve aydın olarak tasavvur etmiştir. Ona göre merkezi sistemin önemli bulunduğu bir toplumsal yapıda devlet 'statükocu' yani baba rolündedir. Ancak adem-i merkeziyet yönetim sistemini benimsemiş bir sistemde devletin Teşebbüs-i Şahsi ilkesini destekleyerek bireylerin yönetime katılımını öncelediği belirtilmiştir (Ateş, 2016, 133). Bu tutum devletin refahını artırmaya yarayacağı gibi güven ortamının tesisi içinde önemli görülmüştür.

Koçak, 'Prens Sabahattin, Siyasi, Toplumsal ve İktisadi Fikirleri' başlıklı tezinde Prens Sabahattin'i, Sultan 2. Abdülhamid'in yeğeni ve Osmanlı Devleti'nin yönetim şekline yönelik eleştirileri nedeniyle önemli bir sembol

olarak değerlendirmiştir. Nitekim Prens Sabahattin, siyasi ve idari yapının değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak bu değişiklikler için geçici ve kısa vadeli çözüm önerileri yerine, toplumsal alanın bütün kurumlarını, aileden başlayarak, bireysel anlamda değiştirme fikrini ifade etmesi ile diğer aydınlardan ayrılan bir konumdadır. Tüm bu süreçleri ise sosyolojik bir bilimsel disiplin öncülüğünde gerçekleştirilebileceğini savunmuştur (Koçak, 2019, 1). Diğer yandan Okan, günümüz liberalizm çalışmalarının hem iktisadi hem düşünsel anlamda öncüsü olduğunu vurgulamış ve bu alanda yapılan bütün çalışmalara öncülük ettiğini değerlendirmiştir (Okan, 2008, 498).

Yukarıda ifade edilen araştırma ve çalışmalarda Prens Sabahattin'in İmparatorluğun kurtarılması için sosyoloji bilimini kullandığı görülmektedir. Ayrıca Âdem-i merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi ilkelerini savunması, yapısal dönüşümün temelinde yer alan fikirler olarak ön plana çıkmıştır. Son tahlilde Le Play akımının temsilcisi olması ve hanedan ailesinden olması akademik çalışmaların temel konusunu oluşturmuştur.

Eserleri

Prens Sabahattin fikirlerini ve eserlerini gelecek yıllara rehber olması için yazmıştır. Kendi döneminde fikir ve düşüncelerini aktarmak ve açıklamak adına birçok gazete çıkarmış, mektuplar yazarak döneminde önemli görülen kişilerle ülkenin durumunu görüşmüştür. Prens Sabahattin'in ilk yayınlanan beyannamesi kardeşi Ahmet Lütfullah Bey ile birlikte ele almış oldukları 'Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza' adlı metindir. Metinde, Osmanlı'nın gerilediği konusunda hemfikir olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kurtuluş reçetelerinden bahsetmişlerdir (Ateş, 2016, 63).

Diğer yandan 'Teşebbüs-i şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir izah', eserinde Le Play Okulu'nun görüşleri ifade edilmiş ve Âdem-i merkeziyet kavramı ile bireysel özgürlüğe vurgu yapılmıştır. Ayrıca 'Teşebbüs-i Şahsi ve âdem-i merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah' eserinde adem-i merkeziyet kavramından kastının siyasal bir tutumdan ileri geldiğini ve siyasal adem-i merkeziyetten bahsettiğini belirtmiştir. 'Türkiye Nasıl Kurtarılabılır' eserinde eski fikirlerini desteklemek için bütünleştirerek sunduğu bir eserdir (P. Sabahattin, 1965, 31). Science Social (İlm-i İctimai), Meslek-i İctimai (Sosyal Öğreti), Teşekül-ü İctimaimiz (Sosyal Yapımız), Yönetim Hayatı Örgütü gibi eserler de kaleme almıştır (P. Sabahattin, 1965, 60-65).

Liberalizm

Âdem-i merkeziyet kavramını irdelemeden önce bu kavramın ilham kaynağı olan liberalizm akımının anlaşılması önem arz etmektedir. Nitekim

Liberalizm, Aydınlanma döneminde felsefesini oluşturmuştur. Ancak kökleri çok geçmişe dayanan bir düşünce sistemi olarak ifade edilmiştir. Bu anlamda Aydınlanma düşünürü olan John Locke 'da bu düşünce sisteminin öncüsü ve felsefesini inşa eden kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberal düşüncenin sosyal bilimlerde öncüsü olarak kabul edilen Locke'un, devletin nasıl olması gerektiğine dair fikirlerinin incelenmesi önemlidir. Nitekim devletin; mülkiyet hakkı, sivil menfaatler, yaşam hakkı, özgürlük hakkı, para ve araziler, evler vb. maddi şeylerin mülkiyetinin korunma altında olduğu bir bütün olduğunu ifade etmiştir (J. Locke, 1998,7). Yani Locke devletin unsurlarını ve kurumlarını tartışmanın ancak doğa durumundaki hali düşünülmekle olabileceğini savunmuştur. Bu nedenle "insan olmak", doğa durumundaki tutumuyla başkasının iradesinden bir şeyler talep etmeksizin eylemlerini özgürce, doğa sınırları içinde düzenleyebildikleri, haklarını kullanabildikleri özgürlük durumu olarak ifade edilmiştir (J. Locke, 2012, 9).

Ancak bu çalışmada liberalizmin özgürlük düşüncesine vurgu yapılarak devlet yönetimindeki yeri irdeleneceği için adem-i merkeziyet kavramına odaklanılacaktır. Adem-i merkeziyet ilkesi liberalizm düşüncesinin yönetim alanında ileri sürdüğü sistemdir (Yaralıoğlu, 2020, 155). Liberalizm kavramı sosyoloji sözlüğünde, kökenleri Aydınlanma düşüncesine dayanan ve monarşik, feodal, askeri, ruhbani her türlü siyasal mutlakiyeçiliğe karşı olan bir düşünce sistemi olarak tanımlanmıştır (Marshall, 1999, 456). Bu ifadeler temel felsefesini yansıtan görüşleri ile özellikle Aydınlanma dönemi düşünürleri olan, John Locke, Jeremy Bentham, John Stuart Mill ve David Hume gibi isimler özdeşleştirilir ve bir arada kullanılır. Bu isimler özellikle 'toplumsal sözleşme, devletin bireylerin yaşamlarına en az düzeyde müdahalesi' ilkelerini benimsemektedirler (1999, 456).

Tüm bu ifadelerden sonra liberalizmin birbiri ile örtüşen üç temel dönemde şekillendiği ifade edilmektedir.

Bilimsel Devrim (1543-1687)

Aydınlanma (1637-1789)

Siyasi Devrimler (1700'lerin sonları).

Özellikle Kıta Avrupası'nın tarihinin bir parçası olarak, bu dönemlerin ardından sosyal ve kamusal alanda köklü değişiklikler meydana gelmiştir (Kaya, 2017, 17). Örneğin 1789'da Fransız Devrimi'nin şekillenmesinde önemli rol oynadığı ifade edilmiştir. Bu süreçlerin temel tetikleyici düşünürü hiç şüphesiz John Locke 'tur. Nitekim siyaset ve epistemoloji alanlarında dev eserler vermiş ve liberalizmin babası olarak anılmaya başlanmıştır. Locke'u âdem-i merkeziyet ve liberalizm alanlarında önemli kılan en temel düşünce,

onun ilk olarak 'Hükümet Üzerine İkinci İnceleme' eseri ile siyasi düşüncelerini ortaya koymasındır (Altundal, 2016, 28).

Bu eserde Locke, mutlak monarşi reddiyesi ve insanların doğa durumundaki haklarına vurgu yapmaktadır. Akabinde toplumsal sözleşmeyle insanların kendileri için faydalı gördükleri ve yetkilerini bir otoriteye devretmeye karar verdiklerini ifade etmektedir. Bu bağlamda devlet ve bireyler arasında gerçekleşen bu sözleşmeyle doğuştan sahip olduğumuz en temel hakların korunması söz konusudur. Devlet, hayat, hürriyet ve mülkiyet güvencesi konumundadır (Altundal, 2016, 28). Bu ifadelerde demokratik haklar desteklenmiş ve âdem-i merkeziyet ilkesi ön plana çıkarılmıştır. Yani Liberal düşünce sistemi, yerel yönetimlerin önemine vurgu yaparak âdem-i merkeziyet temelli bir yönetim sistemini benimsemiştir (Sağır, 2016, 282). Siyasal sistem yani devletin örgütlenme biçimi merkeziyetçi veya âdem-i merkeziyetçi şeklinde oluşmaktadır. Bu anlamda Liberalizm düşüncesi, âdem-i merkeziyetçi bir yerel yönetim anlayışını ön plana çıkarmıştır. Yani liberalizm düşüncesi ve âdem-i merkeziyetçilik ilkesi birbirini güçlendiren düşüncelerle donatılmıştır.

Âdem-i Merkeziyet

Prens Sabahattin'in önemli gördüğü ve Osmanlı Devleti'nin kurtuluş reçetesi olarak sunduğu âdem-i merkeziyet ilkesi, yönetim biçiminin ıslah edilmesi açısından gerekli bir durumdur. Bu bağlamda 'âdem-i merkeziyet' yönetim biçimiyle merkezden uzak yerel yönetimlerin kendi idarelerini sağlamalarının önemine dikkat çekmiş ve halkın yönetime doğrudan katılımı konusunda görüş beyan etmiştir. İşte bu yüzden Prens Sabahattin, âdem-i merkeziyetçiliği Osmanlı'nın yönetim sisteminde yaşadığı aksaklık ve sorunlara karşı bir öneri olarak sunmuştur. Bu yönetim sistemindeki ısrarı, aslında onun bireyselleşmeyi artırarak bireylerin özgürleşmesinin sağlanmasının, ülkenin gelişimine daha çok katkıda bulunacağına olan inancından ileri gelmektedir. Prens Sabahattin'in en temel amacı liberal-demokratik bir devlet rejiminin oluşturulması için sosyolojik tahlillerle uyarılarda bulunmaktır (P. Sabahattin, 1965). Devlet rejiminin ise âdem-i merkeziyetle daha demokratik hale geleceğini ifade etmektedir.

Âdem-i merkeziyet kavramı, bir devlette idari yapının, merkezi yönetimle olan ilişkisi bağlamında değerlendirilir. Yani yerinden yönetim şekli olarak ifade edilebilen ve bağımsız karar alabilme yetisine sahip bir idari yönetim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransızca bir kelime olan 'decentralisation' kavramı Prens Sabahattin tarafından Türkçe'ye 'âdem-i merkeziyet' olarak çevrilmiştir. Ancak Cumhuriyet sonrası kavram yerinden

yönetim şeklinde telaffuz edilmeye başlanmıştır. Âdem-i merkeziyet kavramı demokrasinin gelişimi ile paralel bir yol kat etmektedir. Karar yükü ve sorumluluk politikalarının artması ve çeşitlenmesi, merkezi idareyi zor durumda bırakmıştır. Ancak devlet idaresinin ve kurumlarının işlemez hale gelmesinin önlenmesi amacıyla yetki paylaşımı gündeme gelmiş ve âdem-i merkeziyet kavramı önem kazanmıştır (Bozan, Erişim Tarihi, 05. 10. 2023). Ayrıca âdem-i merkeziyet kavramı her devlet sisteminde farklılık içermektedir. Bir federal devlette âdem-i merkeziyet temel bir siyasal kurumdur. Üniter devletlerde ise idari âdem-i merkeziyet söz konusudur. Son tahlilde âdem-i merkeziyet merkeze ait bazı yetki ve sorumlulukların yerel yönetimlere aktarılarak yürütülen bir yönetim şeklidir.

Heywood ise liberalizm başlığı altında ‘âdem-i merkeziyeti’, genel anlamda yetki ve sorumlulukların ulusal birimlerden transferi yoluyla özerkliğin genişlemesi anlamında kullanmaktadır (Heywood, 2015, 336). Bu bağlamda devlet dahilinde merkezi ve çevresel kurumlar arasında iktidarın farklı coğrafi dağılımını açıklayan bir kavram olarak değerlendirmektedir. Âdem-i merkezileşmede yönetim iktidarını dağıtarak, bir gemleme ve dengeleme ağı kurarak ‘özgürlük’ kavramının korunmasını sağlar. Ayrıca çevre yönetimleri merkezi hükümeti yokladıkları gibi bir birbirlerini de yoklama fırsatı yakalamaktadırlar (Heywood, 2015, 336).

Prens Sabahattin’e göre âdem-i merkeziyet ilkesi bir ideal modelin adı olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda, özgürleşmenin ve ekonomik gelişimi destekleyen bir toplum biçimi olarak değerlendirilmiştir. Yani eserlerinde ve konuşmalarında Türkiye’nin iki şekilde yıkımdan kurtulabileceğini ifade etmiştir; birincisi insanın kurtuluşu ve ikincisi ise devletin kurtuluşudur. Bu iki temel madde birbiri ile paraleldir. Birinci aşamada, toplumsal refaha odaklanılmış ve eğitim ile bireycilik kavramlarının önemine dikkat çekilmiştir. İkincisinde ise devletin kurtuluşuna odaklanılmış ve toprak kaybının önlenmesi amacıyla âdem-i merkeziyetçilik ilkesine dönülerek yönetim biçiminin değiştirilmesi ifade edilmiştir (Akkaya Kia, 2016, 324). Hatta kurduğu Teşebbüs-i Şahsi ve âdem-i merkeziyet Cemiyeti’nin yayın organı olan Terakki’de, âdem-i merkeziyeti şöyle tarif etmiştir: ‘Âdem-i merkeziyet, işlerin hususiyetine göre... yani her muayyen mesuliyete bir salahiyein mutlaka tekabül etmesi fikridir. İşlerin mahallinde görülmesi, hükümet merkezine müracaatta lüzum kalmamasıdır.’² İfadelerden anlaşılacağı üzere âdem-i

² Detaylı bilgi için bk. Akkaya Rukiye, *Prens Sabahaddin*, Liberte Yayınları, Ankara, 2005. 97

merkeziyet yönetim biçiminin merkezi yönetimdeki aksaklıkları ve sorunları gidereceğini ifade etmektedir.

Bir diğer yazısında âdem-i merkeziyet ilkesinin gerekliliğini şu ifadelerle anlatmak istemiştir: 'Osmanlı'da da olduğu gibi bir mutasarrıflık dahilinde köprü, yol, okul, hastane gibi bir inşaata teşebbüs edilse, sancak, vilayete, merkez dahiliyeye, dahiliye nafiaya, nafia sadarete, sadaret saraya müracaat mecburiyetindedir. Bitip tükenmek bilmeyen bu ağır resmi muameleler içinde ülkenin iktisadi çıkarları heder olup gitmektedir. Merkeziyet idaresi devam ettiği sürece ülkede teşebbüs fikrinin ilerlemesi mümkün değildir.³ görüldüğü üzere yine bürokratik süreçlerin Osmanlı Devleti'ni yıprattığı ve bir an önce bu süreçlerin atlatılması için âdem-i merkeziyet ilkesini benimsemesi gerektiğini vurgulanmaktadır.

Âdemi Merkeziyet yönetim biçimi Prens Sabahattin'de siyasal bir bölünme olarak değil idari özerklik bağlamında değerlendirilmiştir. Âdemi Merkeziyetçilik görüşü, onun fikir dünyasında bireysel alanın, makro alana karşı üstün bir alan olduğunu ifade etmesine dayanmaktadır. Hatta ona göre, 'yönetim biçimi ne olursa olsun, (örneğin, Cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakiyet vb.) yönetim hayatının özel hayata olan üstün tutumunun, her zaman siyasal zorbalığa, sosyal yoksulluğa neden olduğunu vurgulamıştır (Sabahattin, 1965, 34). Prens Sabahattin, birey yaşamını üstün tutan toplumlarda yönetim alanında belirli süre sonra zorunlu olarak âdem-i merkeziyet ilkesine geçildiğini vurgulamıştır. Yani halkın kendi kendini yönetmesi iradesi bu kavramın önemini toplumsal yapı içerisinde artırmaktadır (Sabahattin, 1999, 55). Prens Sabahattin Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmekten kurtulabilmesinin; toplumsal alanda gerçekleşecek âdem-i merkeziyet ilkesi ve teşebbüs-i şahsi ilkelerinin hayata geçmesi ile mümkün olacağını ifade etmiş ve bunu şart koşmuştur.

Prens Sabahattin ifade edilen yerel yönetim sisteminden etkilenmiştir. Bu yönetim biçimiyle Osmanlı'nın yıkılışını engellemek istemiş ve bir çözüm önerisi olarak ifade etmiştir. Ayrıca bu düşünceleriyle İmparatorluğun içinde bulunduğu bütün kötü durumlardan kurtarmak için merkezi devlet nosyonunu eleştirmiştir (Ünal ve Kavuncuoğlu, 2015, 123). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde tartışmaya açılan âdem-i merkeziyetçilik, vilayet

³ Orijinal Osmanlıca eser için bk. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/1561> ve <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/1561/197603675.pdf?sequence=1-isAllowed=y>

Ayrıca bk. Prens Sabahattin (1324). Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah, İstanbul, Dersaadet.

yönetimlerinin yapılandırılması ile alevlenmiştir. Bu tartışma merkeziyetçiliği savunan taraftarlarla, vilayet yönetimlerine daha geniş haklar tanıyan ademi merkeziyetçiler arasında olmuştur. Ademi Merkeziyetçilerin başını ise Prens Sabahattin çekmiştir. Merkeziyetçiliği savunanların temel iddiası ülkenin bölüneceği yönünde olmuştur (Burgaç, 2017, 145). Nitekim İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları Prens Sabahattin'in savunduğu âdem-i merkeziyetçilik ilkesini ülkenin bölünmesine neden olacak düşüncesiyle reddetmişlerdir. Ancak iktidara geldiklerinde vilayetlerin tüzel kişiliklerinin olmasını destekleyen kanun çıkarmışlardır⁴.

Diğer yandan Meclisi Mebusan'ın 'tatil' edilmesi ve Kanun-i Esasi'nin askıya alınması sürecinden sonra 2. Abdülhamid'in karşısında bir muhalefet oluşmuş ve bu muhalefet adını Jön Türkler olarak adlandırılmıştır. Hareketin öncüsü olan ve Paris'te ikamet eden Ali Rıza Bey ile örgütün adı Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) olarak yeniden konulmuştur. Ancak bu grubun faaliyetlerinden rahatsız olan 2. Abdülhamid, tutuklamalar ve sürgünler konusunda çalışma başlatmasının akabinde grup üyeleri yurt dışına kaçmışlardır. Yurt dışına kaçan bu kişiler yayınlarla eleştirilerini ve yönetimi devirme planları yapmışlardır. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için ise 'Jön Türk Kongresi'ni' toplamışlardır. Bu süreçte Ali Rıza Bey ile âdem-i merkeziyet konusunda farklı düşünen Prens Sabahattin bu topluluktan ayrılmış ve 'Teşebbüs-i Şahsi ve âdem-i merkeziyet Cemiyetini' kurmuştur. Bu ayrılıktaki en temel nokta her ikisinin de 2. Abdülhamid'e karşı olması ve yeniden meşruti bir iktidarın gelmesini sağlamak için birleşmelerine rağmen vilayetlerin idaresi konusunda farklı düşünceleriydi. Yani Prens Sabahattin âdem-i merkeziyet ilkesine sadık kalarak topluluktan ayrılmıştır (Burgaç, 2017, 150).

Son tahlilde âdem-i merkeziyetçilik, yerinden yönetim örneklerinden birisi olarak merkezin bazı görev ve sorumluluklarını üstlenen yönetsel yapının adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu yönetim sisteminin demokrasinin gelişimine katkıda bulunduğu birçok yazar tarafından ifade edilmiştir. Prens Sabahattin de bu yazarların ve savunucuların başında yer almıştır.

Prens Sabahattin ve Din sosyolojisi

Her dinin dayandığı bir takım sosyal unsurlar, içerisinde ortaya çıkan sosyal karakterli birtakım dini vakıalar vardır. İşte toplumun dini hayatı, onun

⁴ Detaylı bilgi için bk. 'İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat' Tuncer, Seral. 2. Meşrutiyet Döneminde Bir İdari Reform, 1913 İdare-i umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatı. https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=ii.-mesrutiyet-doneminde-bir-idari-reform-1913-idare-i-umumiye-i-vilâyet-kanun-i-muvakkati_seral-tuncer.pdf (Erişim Tarihi, 10 10 2023).

dayandığı sosyal unsurlar ve orada ortaya çıkan dini sosyal hadiseler ve grupların incelenmesi din sosyolojisinin konularını teşkil etmektedir (Günay, 2018, 50). Bu anlamda insan bilimleri ile din bilimleri arasında bir köprü vazifesi gören din sosyolojisi disiplini, dinin toplumsal hayat üzerindeki etkisini her türlü olay ve olgular üzerinde araştırır. Bu anlamda cumhuriyetin kuruluş yıllarında gerçekleşen ve Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya atılan birçok fikir, düşünce ve reformun değerlendirilmesi için de din sosyolojisi disiplininin ön plana çıkması muhtemeldir.

Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet, Türk toplumunda elli yıllık bir sürede gerçekleştirilen büyük toplumsal dönüşümlerin önemli aşamaları olarak görülmektedir. Bu dönüşüm sürecinin merkezinde ise din yer almıştır. Bu bağlamda Türk aydınlarının, Osmanlı'nın son dönemlerinde Batı karşısında düştüğü durumu; mağlubiyet olarak tasavvur etmeleri ve devletin İslam'ı da temsil eden bir konumda olduğunu düşündükleri için, süreci İslam'ın mağlubiyeti olarak algılamışlardır. Bundan dolayı bu dönemin aydınları Osmanlı'nın geri kaldığı alanlarda araştırmalar yaparak temel problemlere odaklanmışlardır. Bu çerçevede ilk dönem sosyologları din, siyasal kurumlar ve toplumsal alanla alakalı çözümler üretmeye çalışmışlardır. Bu süreçte din sosyolojisi ile ilgili eserler öncelikle tercümeler ve sonrasında Kıta Avrupası'nda ders almış aydınların araştırmaları ile Türkiye'ye girmiştir. Ancak bu eserlerle doğrudan ilgilenen, makaleleriyle birlikte bu alana hizmet eden ilk dönem sosyologlarından birisi ise Prens Sabahattin'dir (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2015, 103).

Bu anlamda Prens Sabahattin gibi birçok sosyolog, İkinci Meşrutiyet Dönemi sonrasında Kıta Avrupası'ndaki sosyoloji ekollerini Türkiye'ye getirmek ve siyasal akımlarla birleştirmek için çaba sarf etmişlerdir. Bunun en temel nedeni, Osmanlı Devleti'nin nasıl kurtulacağına ilişkin sorudur. Bu soruya ilgi duyan kişi, Türk sosyolojisinin ikinci en önemli ismi olarak ifade edilen Prens Sabahattin'dir. O, din kurumuyla pek ilgilenmemiş ancak Türkiye'nin bir yönetim sorunuyla değil yapı sorunuyla karşı karşıya kaldığını belirtmiştir. Bundan dolayı dinin gelişime engel teşkil etmediğini, sosyal yapının gelişime engel olduğunu ifade etmiştir (Bayyigit, 2014, 45). Nitekim Osmanlı'nın son dönemlerinde imparatorluğun kurtarılması için sosyolojik çareler arayan Prens Sabahattin, sosyolojinin öncüleri arasında yerini almış bulunmaktadır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'daki; 'İslam dininin ilerlemeye engel olup olmadığı' tartışmalarına, Le Play ekolü veya okulunun temsilcisi olan P. Sabahattin'in, 'engel olmadığı' görüşüyle katkıda bulunduğu ifade edilmektedir. P. Sabahattin'in bu süreçte 'Türkiye'nin

sorunlarına çözüm bulma' kaygısı ile hareket ettiği anlaşılmaktadır (P. Sabahattin, 1965, 41).

Bu anlamda savunduğu âdem-i merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi ilkeleri aynı zamanda, toplumsal alanın bizzat dönüşümü için ileri sürülmüş fikirler olarak dini grup ve kurumları da ilgilendirmiştir. Hatta teokratik bir yönetim yerine daha demokratik bir yönetim sistemini desteklediğini ifade etmiştir (Bayyigit, 1986, 404). Prens Sabahattin, yönetsel anlamda yaşanan sorun ve sıkıntıların (merkeziyetçilik, mevzuatçılık, kırtasiyecilik, itaatkarlık, konformizm, kayırmacılık vb.), yönetim sistemini deforme ettiğini ileri sürmektedir. Bunlara ek olarak bürokratik alanda yaşanan ahlaki çürüme ve yozlaşmanın; din, eğitim, üretim, ekonomi, adalet, asayiş gibi kurumların yozlaşmasından dolayı, genel ahlaki çözülmeden kaynaklandığı ifade etmektedir (Aytaç, 2018, 100).

Ayrıca o, dini hizmet memurlarının da bürokratik işleyişteki tek yönlü durumuna karşı çıkmıştır. Prens Sabahattin özellikle eğitim kurumlarının işleyişi hakkında görüşlerini ön plana çıkarmıştır. Teşebbüs-i Şahsi ilkesine bağlı kalarak özel eğitim kurumlarının açılması yönündeki görüşlerini ileri sürmüştür. Bu düşüncelerine paralel olarak Cumhuriyet'in kurulması ile beraber Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkmasıyla tekdüzeleştirilmiş eğitim sistemi ile karşılaşmıştır. Bu sistemde dini eğitim kurumları olan medreseler, tekkeler vb. kapatılmıştır. Ancak Prens Sabahattin daha özgür bir eğitim sisteminin var olması gerektiğini savunmuştur. Yani günümüzde kolej, teknik ve fen okulları gibi özel yetenek ve kabiliyet gerektiren eğitim kurumlarının kurulmasını desteklediği anlaşılmaktadır (Sılan, 1991, 30).

Özetle Prens Sabahattin, Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet dönemlerine şahit olmuş ve bu dönemlerde yaşanan toplumsal krizlere sosyolojik anlamda çareler aramıştır. Elbette din kurumu da onun dikkatini çekmiş ve yazılarında dini eğitim kurumlarının Teşebbüs-i Şahsi ilkesi doğrultusunda inşa edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak Prens Sabahattin İmparatorluğun kurtulması için fikri çaba gösterirken, yönetim alanındaki yapısal soruna dikkat çekmiş ve din kurumunu bu fikirlerin dışında tutmuştur. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıta Avrupa devletlerinden geri kalmasının sebebinin din (İslam) değil, yapı sorunu olduğunu belirtmiştir. Son tahlilde İslam'ın ilerlemeye engel olmadığını ileri sürmüş ve din sosyolojisi açısından önemli bir konuyu değerlendirmiştir.

Sonuç

Prens Sabahattin'in Avrupa'da bulunduğu dönemlerde Batılı hocalardan aldığı akademik eğitim, fikirlerinin gelişim süreçlerini etkilemiştir. Bu fikirleri,

Kıta Avrupası'nın geçirdiği süreci örnek alarak, kendi toplumunu ve devletini kurtarmak için, sosyolojik ve siyasal anlamlarda ele almış ve irdelemiştir. Özellikle Paris'te katıldığı Jön Türk hareketindeki birçok kişiden farklı düşünen Prens Sabahattin, Osmanlı'nın yıkılmasını önlemek için siyasal kurumların dönüştürülmesi ve yönetim sisteminin değişmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu düşünceleri onun birçok sorun ve sıkıntıyla yüzleşmesine neden olmuştur. Türkiye'de Liberalizm akımının öncüsü ve adem-i merkeziyet ilkesinin vazgeçilmez savunucusu olarak tarihe geçmiştir. Ama aynı zamanda siyasal düşüncelerinin yanı sıra Türkiye'nin Le Play Okulu'ndan aldığı teorik eğitimle de sosyoloji biliminin öncüleri arasına girmiştir. Yani Prens Sabahattin'in bilimsel kişiliği, siyasal düşünceleri nedeniyle her zaman gölgede kalmıştır. Aynı zamanda sıkı savunucusu olduğu âdem-i merkeziyet ilkesi uğruna birçok sıkıntı çekmiş ve kendi öncülük ettiği topluluklardan da (Jön Türkler) bu fikirde uzlaşamadıkları için ayrılmıştır.

Prens Sabahattin'in sarayda aldığı eğitim ve ailesinin özel ilgisi, onun bir batılı gibi yetişmesine neden olmuştur. Bu nedenle Batıda elde ettiği bilimsel ve siyasal öğretileri ülkemize taşımaya gayret etmiştir. Liberalizm düşüncesinden etkilenmesinin yanı sıra Osmanlı'nın ancak âdem-i merkeziyet ve yerel yönetimlere daha demokratik haklar vermesi ile kurtulabileceğini iddia etmiştir. Onun âdem-i merkeziyet ısrarı bireyselleşmeye olan ilgisinden kaynaklanmıştır. Ona göre toplumdan önce birey gelmektedir ve bireyin tercihleri önemlidir. Bu anlamda âdem-i merkeziyeti, bireylerin yerel yönetimlere katıldığı, daha demokratik, katılımcı ve merkezileşmenin zararlarından uzaklaştığı bir yönetim sistemi olarak tasavvur etmiştir.

Prens Sabahattin'in, en temel özelliklerinden birisi de Osmanlı'ya sıkı bağlılığı olmuştur. Prens Sabahattin Osmanlı'nın kurtuluş reçetesinin Kıta Avrupası'nda ortaya çıkan liberal düşüncelerin (âdem-i merkeziyet) ve kurumların Osmanlı'da hayata geçirilmesi olduğunu, bunun bireyden en üst sosyolojik topluluğa kadar geliştirici bir faktör olacağını savunmuştur. Ancak hem bir hanedan mensubu olması hem de Osmanlı'nın kurtuluşu için siyasal alanla ilişki içinde olmasından dolayı, bilimsel yönü ön plana çıkmamıştır. Bu durum siyasal iktidarların ona temkinli yaklaşımlarına sebebiyet vermiştir.

Prens Sabahattin, sosyoloji disiplini bağlamında Türkiye'de öncü bir bilim adamı olarak ifade edilir. Aynı zamanda çıkardığı dergilerde düşüncelerini savunmuş ve aynı zamanda dernekler kurarak bu düşüncelerini yaymayı hedeflemiştir. Bu düşünceler ise Teşebbüs-i Şahsi ve âdem-i merkeziyetçilik'tir. Bu anlamda ele aldığı "Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?", "Teşebbüs-ü Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında bir İzah", "Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet

Hakkında İkinci Bir İzah”, “İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar” gibi toplumsal ve siyasal alanı ilgilendiren eserleriyle düşüncelerini savunmuştur.

Ayrıca Prens Sabahattin, din konusuyla fazla ilgilenmemiştir. Ancak ona göre ilerlemeye engel olan İslam dini değil, sosyal yapıdır. Yani sosyal yapıda mevcut olan sorunların, dinin ilerlemeye engel olduğu düşüncesine kaynaklık ettiğini belirtmektedir. Ancak Teşebbüs-i Şahsi ilkesi nedeniyle dini eğitim kurumlarının daha özgür bir ortamda faaliyet göstermesi gerektiğini vurgulamıştır. Yani bireylerin girişimleri ve özgür düşünceleri önemsemiştir. Toplumsal yapı için demokratik bir yönetim sisteminin gerekliliğini vurgulamış ve teokratik bir yönetim sistemini eleştirmiştir. Son tahlilde, Prens Sabahattin din-toplum arasındaki görüşlerinden çok sosyoloji-siyaset-ekonomi alanındaki düşüncelerinden dolayı ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla din sosyolojisi disiplini açısından Prens Sabahattin, İslam dinine dair belirli bir alanda bilimsel katkıya yoğunlaşmamış, İslam’ın zaten ilerleme ve modernleşmeye engel bir tarafının olmadığını söylemiştir.

Kaynaklar

- Akkaya Kia, Rukiye. ‘Saraylı Bir Muhalifin Siyasi Mücadelesi, Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti’. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 21 (Ocak 2016) 273-296.
- Akkaya, Rukiye. Prens Sabahaddin. Ankara: Liberte Yayınları. 2005.
- Akyüz, Niyazi ve Çapcıoğlu, İhsan (ed.). Din Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi. Din Sosyolojisi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları. 2015.73-102
- Aydın, Bünyamin, Kanmaz Nazlıcan, Doğan Şeyma. Liberalizmin Kurucu Babaları. İstanbul: Liber Plus Yayınları. 2016.
- Ateş, Hakan. Günümüzün Sosyal ve Politik Kontekstinde Âdem-i Merkeziyet ve Prens Sabahattin. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Aytaç, Ömer. Türk sosyolojisinde Önce Bir İsim, Prens Sabahattin. Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi 6 (Haziran 2018), 75- 120.
- Bayyigit, Mehmet. Türkiye’de Genel ve Özel Din sosyolojisi ile İlgili Bir Bibliyografya Denemesi. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. (Mart 1986). Sayı 2.
- Bayyigit, Mehmet. İslam Dünyasında ve Türkiye’de Din Sosyolojisi. Ed. Talip Küçükcan. Din Sosyolojisi. Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yay. 2014.3-55.
- Bozan, Mahmut. Âdem-i Merkeziyet. Tübitak Sosyal Bilimler Ansiklopedisi. (10 Ekim 2023). https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/adem_i_merkeziyet.
- Burğaç, Murat. Osmanlı Devleti’nde Ademi Merkeziyetçilik Tartışması (1876-1913). Amme İdaresi Dergisi. 2018.
- Ergenekan Arslan, Melis. Liberal Opposition In Turkish Political Life In The Late Ottoman Empire And The Role Of Prince Sabahattin. İstanbul: Yeditepe University. Yeditepe University Graduate institute of Social Science. 2014.
- Faguet, Emile. Liberalizm Özgürlükçü bir Hükümet Nasıl Olmalı. Liber Plus Yayınları. 2018.

- Gordon Marshall. Sosyoloji Sözlüğü. Osman Akınhay, Derya Kömürcü (çev.). Bilim ve Sanat Yayınları. 1999.
- Güneş, Hasan. Sosyoloji Terimleri Sözlüğü. Ankara: Ütopya Yayın Evi. 2015
- Hanioğlu, M. Şükrü. Osmanlı Devleti'nde Meslek-i İçtimaiyat Akımı. Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. Ankara: İletişim Yayınları. 1985.
- Helvacı, Pelin. Prince Sabahattin (1878-1948) And His Place In Ottoman Intellectual Development. İstanbul: Boğaziçi University. Atatürk Institute for Modern Turkish History. 2007.
- Heywood, Andrew. Siyasetin Temel Kavramları. Hayrettin Özler (çev.). Ankara: Adres Yayınları. 2015.
- Heywood, Andrew. Siyasi İdeolojiler. Ahmet K. Bayram (çev.). Ankara: Adres Yayınları. 2015.
- John Locke. A Letter Concerning Toleration, Tran William Popple. PDF, N.P, Pennsylvania State University. 1998.
- John Locke. Yönetim Üzerine İkinci İnceleme. Fahri Bakırcı (çev.). Ebabil Yayınları. 2012.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram. 1940-1950 Tarihleri Arasında Türk Sosyolojisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1998.
- Kalkan, Buğra. Liberalizm. Buğra Kalkan ve Hasan Yücel Başdemir (ed.). Siyasi İdeolojiler. Ankara: Adres Yayınları. 2017.
- Kaya, Serdar. İfade Özgürlüğü ve Dini Hassasiyetler. Charlie Hebdo ve Hz. Muhammed Karikatürleri. İstanbul. Liber Plus Yayınları. 2017.
- Kılıç, Murat. Türk Siyasal Hayatında bir Muhafız İsim Ve Hareket, Prens Sabahattin ve Meslek -i İçtima. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. (12). (Aralık 2010). 1-14.
- Koçak, Burak. Prens Sabahattin, Siyasi, Toplumsal ve İktisadi Fikirleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2008.
- Korlaelçi, Murtaza. Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 1 (1). (Ocak 1983). 31-58.
- Okan, Oya. Prens Sabahattin Literatürü Üzerine. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. (11). (Mayıs 2008). 477-498.
- Okan, Oya. Sosyologlarımız ve Tarihi Gerçekler Önünde Prens Sabahattin. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. 1987.
- P. Sabahattin. Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Muzaffer Sencer (çev.). İstanbul: Elif Yayıncılık. 1965.
- P. Sabahattin. Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah, Dersaadet. 1324.
- P. Sabahattin. İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar, Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah. (Der., Safvet Lütüf) İstanbul. 1327.
- P. Sabahattin. Türkiye Nasıl Kurtulabilir? Fahri Unan (çev.). Aytaç Yayınevi. 1999.
- Sağır, Hayriye. Liberal Öğreti ve Yerel Yönetimlerin İlişkiseliliği. Teorik Bir İnceleme. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 8 (14). (Mart 2016). 282-307.
- Sezer, Baykan. Türk Sosyologları ve Eserleri I. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi. 1989.
- Silan, H. "Osmanlı Hanedanından Bir Liberal, Prens Sabahattin", Dördüncü Boyut. Sayı 2, (Haziran-Temmuz 1991).

- Tanyol, Cahit. İctimai Monografi Hazırlıkları, Prens Sabahattin. (25 Eylül 2023) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4581>.
- Ünal, Feyzullah ve Kavuncuoğlu, Soner. Prens Sabahattin ve Âdem-i Merkeziyetçilik Anlayışı. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. (Temmuz 2015).
- Yaralıoğlu, Yusuf. (2020). Liberalizm ve Din. Sosyolojik Açıdan Din ve Siyaset El Kitabı. ed. Özcan Güngör. Nobel Yayınları.
- Yayla, Atilla. Liberal Bakışlar, Totoliterizm, Bilgi Çağı, Adalet İnsan Hakları, Sosyalizm, Liberalizm, Demokrasi. İstanbul: Profil Yayıncılık. 2014.
- Yılmaz, Mustafa. Bir Etiğim Adamı Olarak Prens Sabahattin. Ankara: Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2001.